

деления истории философии удалось коллективу словацких философов применить эти диалектические и дифференцированные критерии к изучению философии. Статья одновременно носит характер полемики, направленной против тех, кто подвергали догматической критике Главы из истории словацкой философии (1957), провозглашая их ревизионизмом.

ON THE METHOD OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Elena V á r o s s o v á

This study is in its essence an essay on problems of philosophy and its history. The author considers them in the framework of Hegel's historico-philosophical and methodological views from his *Introduction to Lectures on the History of Philosophy*. The author's intention is to demonstrate their instructiveness also with respect to the research into and evaluation of the development of Marxian philosophy in the post-Marxian period where the situation, the orientation towards problems, and even the comprehension itself of philosophy proved to be negatively influenced by extratheoretical and extrasystemic viewpoints and by the momentaneous needs of a political movement and personal power (personality cult). Further the author attempts to set up an outline of the conditions which philosophy has on the one hand to have, and on the other hand to fulfil if it is to be a scientific philosophy and if it is suggested to solve problems flowing from its relationship to the other sciences and to the life of man.

In a further part of her study, the author is concerned with investigation into the relationship of philosophy to the history of philosophy, particularly with the problem of the methodology of the scientific history of philosophy. She illuminates some aspects of the dialectically-materialistic approach to and elaboration of the development of philosophy (philosophical systems), particularly the moment of continuity and contradiction. In dealing with this part of her study, the author makes use of her experiences and works concerning the history of Slovak philosophy, and she demonstrates by examples how a collective group of Slovak philosophers has achieved — already in the period of dogmatism and of the validity of the Zhdanovian definition of the history of philosophy — to apply dialectical and more differentiated criteria of this kind on the research into philosophy. The study simultaneously has a polemical character, being directed against persons who were dogmatically criticizing the work *Chapters from the History of Slovak Philosophy* (1957), denouncing it as revisionistic.

(R.)

K POSTAVENIU ONTOLOGIE V DIALEKTICKOM MATERIALIZME

MICHAL SUCHÝ

Pretože materializmus obsah nášho vedomia odvodzuje v konečnom dôsledku z vonkajšieho sveta, považuje ontológiu za nevyhnutnú súčasť svojho systému. Ak tvrdíme, že obsah vedomia je tak, či onak determinovaný vonkajším svetom, už to samo osebe znamená, že o svete niečo vypovedáme, a teda že popri gnozeológii ako vede o poznávaní uznávame aj ontológiu, ktorá sa zaoberá tým, čo poznávame, čiže bytím. Toto východisko, t. j. uznanie, že naše vedomie má svoj

pôvod v objektívnej realite, je charakteristické pre preddialektický aj dialektický materializmus. Možno povedať, že v rámci materializmu nikdy nešlo a ani dnes nejde o spor, či ontológia má alebo nemá opodstatnenie. Takýto spor môže byť len medzi filozofiami, ktoré riešia tento problém protikladne, medzi subjektívnym idealizmom a materializmom.

Ak konštatujeme, že bytie jestvuje objektívne a je zdrojom nášho poznávania, uznávame síce nevyhnutnosť ontológie, ale tým problém nie je ani zďaleka vyčerpaný. Ak uznáme objektívnu existenciu bytia, vyplýva z toho množstvo ďalších problémov, ako je problém jeho povahy, vlastností atď., a v dôsledku toho vznikajú otázky aj o povahе a rozsahu ontológie. Tu sa už potom okrem konštatovania, že ontológia je veda o bytí, žiada určiť jej obsah bližšie. Ktoré stránky, aké vlastnosti bytia na rozdiel od jednotlivých vied môže skúmať ontológia? V tejto rovine sa okolo ontológie vynárajú problémy aj v rámci materializmu, a to aj dialektického materializmu. Na základe takto postavených otázok sa pokúsime poukázať na niektoré stránky problému ontológie v dialektickom materializme.

Hneď v úvode treba konštatovať, že na rozdiel od gnozeológie venuje sa ontológii menšia pozornosť. Máme učebnice a monografické práce z gnozeológie, ale veľmi málo podobných prác máme z ontológie. Možno síce povedať, že dialektický materializmus je vlastne ontológiou. No takýto postup je natolko množoznačný, že umožňuje zahrňovať do ontologickej oblasti otázky, povedzme, od kategórie protirečenia po definíciu života, čiže problémy, ktoré musia riešiť špeciálne vedné disciplíny.

Ak definujeme ontológiu ako časť filozofie, ktorá sa zaoberá bytím, poukážeme na jej dôležitú stránku, ale ani približne tým nevymedzujeme, čo vlastne možno zaraďovať do ontológie. Veď bytie skúmajú aj iné vedy a nezaraďujeme ich preto do oblasti filozofie, a teda ani ontológie. Otázky, ktoré patria do ontológie ako filozofickej disciplíny, sú len jednou stránkou z oblasti problémov a poznatkov o bytí. Otázkou však je, aká je to stránka. Mohli by sme odpovedať, že najvšeobecnejšia, ale vzhľadom na relatívnosť všeobecnosti musíme ju určiť bližšie. Z dejín vedy vieme, že poznávanie často vyvrátilo predchádzajúce predstavy o najvšeobecnejšom. (Ako príklad tu možno uviesť pojem hmoty v preddialektickom materializme.) Neslobodno zabudnúť ani na to, že všeobecné sa realizuje cez jednotlivé, a teda je tu možnosť jednotlivý prípad všeobecného považovať za samotné všeobecné, čo sa potom v ďalšom poznávaní prejavuje záporne. Napríklad keď prípad mechanistického ponímania kauzality považujeme za princíp kauzality vôbec, potom vzhľadom na nové objavy vo vede chceme buď všetko vtiesnať do starých predstáv o kauzalite, alebo popierame samotný princíp. Aj v prvom, aj v druhom prípade to poznávaniu málo prospieva, a naopak, tak či onak je to brzdou.

Prekonávanie mechanistického materializmu dialektickým materializmom bolo pozitívnym krokom vo filozofickom myslení. Tento proces mal však aj inú stránku. Keďže mechanistický materializmus, a teda aj jeho ontologické kategórie sa ukázali vo vzťahu k novým objavom vo vede ohraničené a nepostačujúce, filozofia pozitivistického zamerania interpretovala tieto objavy zo svojho hľadiska. A pretože v konečných dôsledkoch poprela existenciu objektívnej reality, poprela tým

aj opodstatnenosť a možnosť ontológie. Filozofia, ktorá vychádza z ontologického stanoviska, stáva sa pre pozitivistov synonymom nevedeckej a neplodnej špekulácie. Možno teda povedať, že po tejto stránke spor medzi dialektickým materializmom a pozitivizmom je sporom o možnosti alebo nemožnosti vytvárať ontológiu. Z tohto hľadiska dokazovanie možnosti ontológie je zároveň dokazovaním a ukazovaním ohraničenosti z jednostrannosti pozitivizmu.

Z ohraničenosti mechanistickej koncepcie sveta, a teda aj z ohraničenosti jej ontológie pre dialektický materializmus požiadavka budovať novú ontológiu, ktorá by sa líšila od starej ontológie. Čím sa má však vyznačovať dialektikomaterialistická ontológia? Odpovedať na túto otázku znamená objasniť, čo vlastne je ontológia.

Materialistické východisko z objektívnej reality je východiskom ontologickým. Ale ak by sme zostali len pri tomto konštatovaní, znamenalo by to, že filozofia už po ontologickej stránke nemôže o realite nič viac povedať. Ontológia by sa takto redukovala len na konštatovanie existencie objektívnej reality, čím by pri riešení ďalších problémov stratila svoj význam a opodstatnenie. Ak má ontológia skutočne miesto v dialektickom materializme, takéto ponímanie ontológie je pre nás nepostačujúce. Inými slovami, ak má mať ontológia svoj predmet, a teda aj opodstatnenie, musí nám okrem konštatovania existencie objektívnej reality povedať aj o jej niektorých ďalších stránkach a vlastnostiach. Ide, pravda, o to, ktoré stránky a vlastnosti to sú. V tejto súvislosti sa nám nevyhnutne vynára otázka vzťahu poznatkov špeciálnych vied ku kategóriám, v ktorých ontológia vyjadruje realitu. Čo sú to ontologické kategórie a ako ich filozofia vytvára?

Je nesporné, že filozofia sa pri vytváraní ontologických kategórií opiera o jednotlivé vedy. Ide však o to, ako sa jej kategórie viažu na tieto poznatky. Sú to jednoducho prevzaté najvšeobecnejšie poznatky z jednotlivých vied, alebo filozofia k nim dochádza zložitejšou a relatívne samostatnou cestou? Prijatie prvej možnosti by znamenalo, že ontológia nie je nič iné ako súhrn základných poznatkov vied na danom stupni vývoja, v dôsledku čoho nám nemôže povedať nič viac o realite, ako nám hovoria konkrétne vedy. Takáto koncepcia je však v konečnom dôsledku namierená proti ontológii. Ak by podstata ontológie bola len v takomto zovšeobecňovaní, skutočne by stratila svoje opodstatnenie a potvrdzovala by pozitivistické stanovisko, že veda je sama sebe filozofiou. Bolo by to aj potvrdením pozitivistických názorov, že filozofia budovaná na ontológii nie je nič iné ako včerajší stupeň poznatkov špeciálnych vied.

Keby mala ontológia opakovať v rozšírenejšej podobe to, čo povedali špeciálne vedy, bola by nielen zbytočnou, ale v dôsledku toho, že si nárokuje byť najvšeobecnejšou metódou poznávania, aj jeho brzdou. V dejinách filozofie to možno pozorovať na prípade ontológie preddialektického materializmu a v našom období na prípade zmetafyzického dialektického materializmu, z pozícií ktorého sa potom odmietalo takmer všetko, čo nebolo v súlade s jeho niektorými „princípmi“ čiže s poznatkami, ktoré sa z nejakých dôvodov povýšili na jedine pravdivé.¹

¹ Tu treba priznať, že pozitivizmus mal v tomto období vo vedeckom poznávaní oveľa pokročilejšiu úlohu než zdogmatizovaný dialektický materializmus, ktorý sa oficiálne považoval za vrchol filozofického myslenia.

Pochopiteľne, že v tejto súvislosti sú otázky o opodstatnenosti ontológie celkom logické. Keby mala ontológia byť brzdou v poznávaní, bola by zbytočná. Načo by bola ontológia, ktorá chce mnohotvárnosť sveta vtiesnať do kategórií, čo sú odrazom iba určitých momentov a stránok tejto mnohotvárnosti. Nie je potom výhodnejšie uznať, že všetky poznatky o bytí nám podávajú špeciálne vedy a za ich rámec netreba vychádzať? Tento problém nie je v dialektickom materializme nový. Nastolil ho už Engels, ktorý z klasikov marxizmu venoval otázke predmetu filozofie najviac pozornosti. Uvedomoval si, že tu ide o veľkú zmenu. V tejto súvislosti v *Anti-Dühringovi* napísal: „Len čo od jednotlivých vied začneme požadovať, aby si uvedomili svoje postavenie v celkovej súvislosti javov a poznania javov, je zbytočná každá osobitná veda o celkovej súvislosti. Všetko, čo potom ešte bude samostatne existovať z celej doterajšej filozofie, je učenie o myslení a jeho zákonoch — formálna logika a dialektika. Všetko ostatné sa rozplynie v pozitívnej vede o prírode a dejinách.“² O tejto Engelsovej myšlienke jestvujú rozličné názory. Zástancovia pozitivizmu sa niekedy na ňu odvolávajú ako na potvrdenie vlastných názorov na predmet filozofie. V rámci dialektického materializmu sa táto myšlienka niekedy uvádza ako zdôvodnenie dominujúceho postavenia gnozeológie. Najčastejšie sa však mlčky obchádza a proti tým, ktorí sa z nejakých dôvodov odvolávajú na tento výrok, používajú sa skôr silné slova než vecná argumentácia.³ Nech sú však názory na túto myšlienku akékoľvek, je to myšlienka, ktorá si zasluhuje najmä v súvislosti s otázkou ontológie pozornosť. Engels sa ako mysliteľ, ktorý pochopil ohraničenosť a jednostrannosť preddialektickej filozofie, snažil určiť predmet dialektického materializmu. A táto jeho myšlienka mala práve tomuto slúžiť. Treba si tu všimnúť, že Engels svoju prácu napísal v druhej polovici 19. storočia, teda v období, keď vedecké myslenie bolo ešte hlboko pod vplyvom mechanistického metafyzického nazerania na svet. Engels dokazoval ohraničenosť tohto názoru a ako dialektik zdôrazňoval, že filozofia nemá obmedzovať rozvoj vedeckého myslenia, ale naopak, má mu v rozvoji pomáhať. Teda ani ontológia dialektického materializmu, na rozdiel od predošlých ontológií, nesmie poznávanie obmedzovať a klásť mu prekážky. Tu práve vzniká problém.

Ontológia sa zaoberá bytím a svoje princípy tým či oným spôsobom vyvodzuje z poznatkov špeciálnych vied. Ale pretože poznatky týchto vied sú vždy historicky ohraničené, v dôsledku toho je ohraničená aj ontológia. A pretože ontológia vystupuje ako najvšeobecnejšia metóda, chtiac-nechtiac sa v ďalšom skúmaní stáva v určitých hraniciach brzdou. Domnievame sa, že Engels videl túto zápornú stránku filozofie najmä na príklade mechanistickej filozofie a záver, ktorý si z toho urobil, vyjadril v citovanej myšlienke. Pravda, sotva možno dokázať, že by Engels popieral ontológiu vôbec. V *Dialektike prírody* hovorí, že „zákony dialektiky sa

² F. Engels, *Anti-Dühring*, Bratislava 1962, 22.

³ Napríklad Narskij sa v knihe *Súčasný pozitivizmus* stretáva s týmto problémom, ale namiesto toho, aby sa pokúsil k nemu zaujať vecný postoj, píše: „Niektorí súčasní revisionisti došli dokonca až k takým záverom, že F. Engels v diele *Anti-Dühring* vraj zastával podobné filozofické stanovisko ako pozitivizmus. Týmto výmyslom sa zaraďujú medzi otvorených nepriateľov marxizmu.“ (Narskij, *Súčasný pozitivizmus*, Bratislava 1963, 77.) Týmto sa jeho argumentácia končí.

teda abstrahujú z dejín prírody z ľudskej spoločnosti. Nie sú ničím iným ako najvšeobecnejšími zákonmi obidvoch týchto fáz historického vývinu ako aj samého myslenia“.⁴ V tomto prípade Engels jednoznačne zastáva ontologické východisko v dialektickom materializme. A je to aj pochopiteľné. Engels ako materialista nemohol zavrhnúť ontológiu. Išlo mu skôr o to, aká má byť táto ontológia.

V rámci dialektického materializmu (dalo by sa to ukázať aj v iných smeroch) bez ontológie nemožno budovať nijakú gnozeológiu, prípadne inú filozofickú oblasť. Každé tvrdenie v oblasti gnozeológie je nejakým spôsobom určované tvrdením z oblasti ontológie. Napríklad ak hovoríme, že každý poznatok je historicky ohraničený, takéto tvrdenie je možné len za predpokladu, že vonkajší svet považujeme za mnohotvárnejší, ako nám ho v danom čase opisujú špeciálne vedy. Ale takýto predpoklad už presahuje rámec pozitívnych vied a prechádza do oblasti filozofie, v tomto prípade do ontológie. Že charakter ontológie určuje charakter gnozeológie, možno vidieť v dejinách filozofie na príklade Demokritovej a Platónovej filozofie. Demokritova a Platónova filozofia sa líšia v takej miere, v akej miere sa odlišujú aj ich ontológie. Taktiež gnozeológia dialektického materializmu sa odlišuje od gnozeológie mechanistického materializmu, pričom ich rozdiel je určovaný rozdielom ontológií v týchto filozofiách.

Z Engelsovho tvrdenia, že z predošlej filozofie okrem vedy o myslení a jeho zákonoch, t. j. dialektiky a logiky, všetko prejde do pozitívnych vied, možno podľa nášho názoru vyvodzovať iba toľko, že jednoduché preberanie poznatkov jednotlivých vied a ich povyšovanie na filozofické princípy v dialektickom materializme už nie je možné. Každý takýto pokus nutne vedie buď k oživovaniu naturfilozofie, alebo k vytváraniu metafyzického pohľadu na svet. Čas dal Engelsovi za pravdu. Snahy a pokusy vydávať niektoré parciálne poznatky, názory a teórie z oblasti prírodných a spoločenských vied za filozofické princípy viedli k neúspechom a brzdili poznávanie.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že chápanie ontológie ako súhrnu niektorých všeobecných poznatkov pozitívnych vied vedie k jej popreniu, pretože v takejto podobe ontológia sa stáva zbytočnou a nakoniec aj brzdiacou zložkou poznávania. Z toho tiež vyplýva, že ak má mať ontológia opodstatnenie, musí byť niečím iným ako súhrnom poznatkov pozitívnych vied, ktoré nám na danom stupni podávajú obraz o svete. Musí nám o niektorých stránkach sveta povedať niečo viac ako pozitívne vedy. Ináč by bola zbytočná a nemohla by byť najvšeobecnejším pohľadom na svet, a teda aj najvšeobecnejšou metódou. Takéto chápanie ontológie však znamená, že pri jej vytváraní sa filozofia síce opiera o poznatky pozitívnych vied, ale musí postupovať aj relatívne samostatne. V tejto súvislosti sa naskytuje pre filozofiu závažná otázka. V čom spočíva táto relatívna samostatnosť, ináč povedané, akým spôsobom vytvára filozofia ontologické kategórie?

Problémom vytvárania a pôvodu ontologických princípov sa v dejinách filozofie venovala značná pozornosť a neprestali byť problémom diskusie a riešenia ani dnes. Veľkú pozornosť tomuto problému venujú pozitivistí a novopozitivistí, prípadne tí filozofi, ktorí sa k týmto školám približujú. Charakteristické v ich riešení

⁴ F. Engels, *Dialektika prírody*, Bratislava 1954, 56.

tohto problému je, že ontologickým princípom odopierajú empirický pôvod. Ako príklad možno uviesť Bertranda Russella, ktorý v knihe *Ludské poznanie* zastáva podobný názor. „Hoci našim postulátom aj možno pripisovať taký charakter, že nadobúdajú to, čo môžeme nazvať „príchuťou“ empirizmu,“ píše Russell, „predsa však nemožno popierať, že naše poznanie týchto postulátov, nakoľko ich skutočne poznáme, nemôže sa zakladať na skúsenosti, hoci všetky ich dôsledky prístupné našej previerke sú také, že skúsenosť ich potvrdzuje.“⁵ Pochopiteľne, takéto riešenie pôvodu filozofických princípov dialektický materializmus nemôže prijať, pretože by to bolo proti jeho základným požiadavkám. Z hľadiska dialektického materializmu majú všetky naše poznatky, a teda aj filozofické postuláty, empirický pôvod. Zostať však iba pri tomto konštatovaní znamená obchádzať problémy, ktoré z takéhoto ponímania vyplývajú. Domnievame sa, že tento nedostatok sa v značnej miere vyskytuje aj v marxistickej filozofii. Jestvuje len málo prác, v ktorých by sa bližšie riešil problém vytvárania a pôvodu ontologických kategórií. (Pravda, na rozdiel od pozitivistov, ktorí dialektický materializmus odmietajú najmä na tomto základe, a preto mu aj venujú veľkú pozornosť.) Ak chce však dialektický materializmus stáť na úrovni pri riešení rozličných problémov, nastolovaných vývojom vied, musí venovať určitú pozornosť aj tomuto problému.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že filozofia pri vytváraní ontologických princípov vystačí s extrapoláciou. Poznatky, ktoré potvrdzujú všetky pozitívne vedy, extrapoluje na celú skutočnosť, a tak sa tieto poznatky, vyjadrované vo vedeckých pojmoch, stávajú ontologickými kategóriami a považujeme ich za všeobecne platné. Je pravda, že vo vede sa extrapolácia dosť často používa, ale keď vytvárame ontologické kategórie, podľa nášho názoru, s ňou vystačiť nemôžeme. Ak by sme aj prijali názor, že ontologické kategórie sú iba extrapolované poznatky pozitívnych vied, z jednej oblasti sveta na celý svet, problém by sa tým ešte nevyriešil, pretože zostáva neujasnené, prečo jedny poznatky extrapolujeme a iné nie. Možno, pravda, povedať, že extrapolujeme také poznatky, ktoré nám prax potvrdzuje. Ale takéto kritérium je nedostatočné. Po prvé, ide tu o extrapoláciu poznatkov z ohraničenej oblasti na celý vesmír a po druhé, nie všetky potvrdzované poznatky extrapolujeme na celú realitu. Vieme napríklad, že hoci bol druhý princíp termodynamiky experimentálne potvrdzovaný a veda sa ani doteraz jednoznačne nevyrovnala s problémami, ktoré z neho vyplývajú, z hľadiska dialektického materializmu sa jeho všeobecná platnosť popiera,⁶ kým prvý princíp termodynamiky sa považuje za všeobecne platný. Dôkazy, ktoré sa uvádzajú v prospech všeobecnej platnosti prvého princípu a v neprospech druhého princípu,

⁵ B. Russell, *Človečeskoje poznanije*, Moskva 1957, 540.

⁶ A. Kolman vo svojej stati *Prostor, čas, materie a pohyb v kosmologii* sa tiež dotýka tohto problému a kladie otázku: „Ak tvrdíme, že nie sme oprávnení prenášať druhý princíp termodynamiky na vesmír ako celok, potom vzniká otázka: Prečo sme oprávnení prenášať naň prvý princíp termodynamiky? Keď na to ako filozofi odpovieme: To preto, lebo tento prvý princíp termodynamiky je výrazom nezničiteľnosti a nestvoriteľnosti matérie, potom nám môžu naši ideoví odporcovia vyčítať, že sa pohybujeme v začarovanom kruhu, pretože predsa tento filozofický záver sa práve zakladá na fyzikálnych a prírodovedeckých znalostiach. [Otázky marxistickej filozofie (1961), č. 5, 342.]

obyčajne sa považujú za dôkazy prírodovedeckého charakteru. Ale to je iba čiastočne pravda, pretože sa tu dokazuje predovšetkým vo filozofickej rovine.

Ak prijmeme názor, že ontológia sa vytvára extrapolovaním poznatkov a metód pozitívnych vied na svet ako celok, nedokážeme tým ešte objasniť jeden dôležitý fakt z dejín filozofie. Ide o to, že mnohé ontologické princípy boli vytvorené skôr, ako k takýmto poznatkom dospeli pozitívne vedy. Ich platnosť na základe konkrétnych vedeckých metód začali pozitívne vedy dokazovať až neskôr. (Okrem iného aj táto skutočnosť viedla mnohých filozofov k tomu, že niektoré ontologické princípy začali považovať za apriórne.)

Všeobecná platnosť ontologických princípov sa v marxistickej literatúre najčastejšie dokazuje kategóriou všeobecného a jednotlivého. Vychádza sa z toho, že keď jestvuje všeobecné cez jednotlivé a každé jednotlivé je momentom všeobecného, potom aj ontologické princípy získané z poznania jednotlivostí môžeme vzťahovať na hmotu ako celok.⁷ Princíp dialektického vzťahu všeobecného a jednotlivého nám skutočne umožňuje na základe parciálnych poznatkov vytvárať všeobecné vedecké zákony. Bez platnosti tohto princípu by nebolo možné ani nijaké poznávanie. Dokazovať však na základe tohto princípu aj všeobecnú platnosť ostatných princípov je iba čiastočne opodstatnené. Ide totiž o to, že aj tento princíp je jedným z ontologických princípov, a teda aj v tomto prípade sa možno pýtať, na základe čoho uznávame jeho univerzálnu platnosť. Názor, že všeobecná platnosť ontologických princípov sa dokazuje na základe princípu vzťahu všeobecného a jednotlivého, je možný preto, lebo sa mlčky predpokladá jeho všeobecná platnosť. Ale problém sa tým nerieši, len sa zamlčuje a odďaluje. Takto by sme nakoniec mohli postupovať pri všetkých ontologických princípoch a nepotrebovali by sme potom dokazovať ich všeobecnú platnosť na základe všeobecnej platnosti princípu všeobecného a jednotlivého. Problém všeobecnej platnosti ontologických princípov nemožno pochopiteľne riešiť ani v tom prípade, keď sa namiesto odvolávania na princíp všeobecného a jednotlivého budeme opierať o iný princíp, napríklad o princíp materiálnej jednoty sveta. Veď tu koniec koncov nejde o to, či pri poznávaní vychádzame z určitých ontologických princípov (vo vede sa chtiac-nechtiac z nich vychádza), ale o to, ako a na základe čoho môžeme k takýmto princípom dochádzať.

Ak máme stručne vyjadriť problém vytvárania, a teda aj možnosti ontológie, môžeme ho charakterizovať ako *problém možnosti filozofie vytvárať také princípy, ktoré vychádzajú za rámec možnosti pozitívnych vied*.

Z toho, čo sme povedali, nám vyplýva, že ontológiu nemožno považovať za súhrn hotových poznatkov, ktoré by filozofia preberala od pozitívnych vied a ich extrapolovala na svet ako celok. Takéto ponímanie ontológie je zjednodušením filozofickej problematiky a nakoniec chtiac-nechtiac negáciou tejto problematiky. Týmto, pravda, nechceme tvrdiť, že extrapolácia nehrá pri vytváraní ontologických princípov vôbec nijakú úlohu. Poukazujeme iba na nedostatočnosť takéhoto postupu. Ukazuje sa, že v tomto procese veľmi dôležitú úlohu hrajú požiadavky samotného myslenia a poznávania.

⁷ Pozri napr. V. P. Branskij, *Filosofskoje značeniye problemy negladnosti v sovremennoj fizike*, Leningrad 1962, 147.

Vznikom myslenia a postupným vznikaním vedeckého poznávania na určitom stupni jeho vývoja dochádza k tomu, že okrem objektívnej reality predmetom poznávania sa stáva aj samotné poznanie. Tu už nejde iba o skúmanie vecí, javov a ich vlastností jestvujúcich mimo myslenia, ale skúmajú sa aj zákony, možnosti a požiadavky procesu poznávania. Je to dané tým, že myslenie a poznávanie je síce determinované objektívnou realitou, tvorí však zároveň aj relatívne samostatnú oblasť, ktorá má aj svoje špecifické zákony. V dôsledku toho, že všetko, čo vieme o objektívnom svete, ba aj o poznaní, vieme len cez naše poznanie, pri posudzovaní o svete nemôžeme nebrať do úvahy aj požiadavky samotného poznávania. V procese poznávania sa to potom prejavuje tak, že pravdivosť našich poznatkov konfrontujeme nielen s objektívnou skutočnosťou, ale aj s požiadavkami poznávania. Pozorujeme to napríklad v prípadoch, keď naše poznatky podriadujeme požiadavke správnosti logického myslenia.

Ukazuje sa, že vlastnosť poznávania umožňuje filozofii relatívne samostatne vytvárať ontologické kategórie, a tým aj relatívne samostatne zúčastňovať sa na poznávaní objektívnej reality. Tým, že filozofia skúma požiadavky aj poznávania, na základe určitých poznatkov potom vytvára všeobecné kategórie, ktoré presahujú rámec empirickej verifikácie a o ich pravdivosti a najvšeobecnejšej platnosti sa usudzuje aj z hľadiska požiadaviek samotného myslenia a poznávania. Takto možno, podľa nášho názoru, vysvetliť vytváranie ontologických princípov už v starovekej filozofii. Poznatky, ktoré vtedy poskytovali pozitívne vedy, boli rudimentárne, ale skúmaním požiadaviek samotného myslenia a poznávania sa došlo k tomu, že niektoré poznatky musia platiť všeobecne, a teda môžu vystupovať ako všeobecne platné princípy. Keby nebolo tak, narušovali by sa základné požiadavky poznávania. V takom prípade by sa potom nemohli získať ani doterajšie poznatky. Napríklad vedecké poznatky a možnosti objavenia zákona zachovania boli v staroveku nepatrné. Ale aj na základe veľmi ohraničených poznatkov dospeli vtedajší myslitelia k záveru, že nič nevzniká z ničoho a nezaniká v nič, čím vyslovili ideu zachovania, ktorú veda potvrdila až o niekoľko storočí neskôr.

Možno povedať, že základné ontologické kategórie vytvárame na základe poznatkov jednotlivých vied, a teda na základe našich skúseností, no ako všeobecne platné princípy, na potvrdenie ktorých len poznatky týchto vied nestačia, *vytvárame ich na základe požiadaviek samotného myslenia a poznávania*. Vzhľadom na tieto požiadavky základnými ontologickými kategóriami čiže všeobecne platnými princípmi sa môžu stať tie poznatky pozitívnych vied, ktoré sú vzhľadom na určitý stupeň a spôsob poznávania natoľko dôležité, že popretím by sa popreli samotné základy poznávania, čiže poprela by sa tá racionálna podstata myslenia, bez ktorej v konečnom dôsledku nie je mysliteľné nijaké poznávanie, a teda nijaká veda.⁸ Napríklad keby sme popreli princíp „nič nevzniká z ničoho a nič nezaniká v nič“, pripustili by sme racionálne nepostihnutú sféru a zároveň by sme popreli

⁸ Z tohto hľadiska možno vysvetliť, prečo z pozícií dialektického materializmu nemožno uznať druhý princíp termodynamiky ako univerzálne platný, vzťahujúci sa na svet ako celok. Keby sme to uznali, narušovali by sme základný princíp materializmu.

možnosť vedy. Preto filozofia, ktorá by poprela všeobecnú platnosť tohto princípu, chtiac-nechtiac by vedu ohraničila iracionálnom, a teda v konečných dôsledkoch by ju poprela.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že ontologické kategórie nie sú prostým súhrnom hotových poznatkov a metód pozitívnych vied a ich extrapoláciou na celú skutočnosť. Sú to kategórie, ku ktorým filozofia dochádza relatívne samostatne. Nejde tu, pravda, o popieranie ich skúsenostného pôvodu. Ide len o to, že vytvorí ontologické kategórie ako všeobecne platné princípy nemožno len na základe poznania pozitívnych vied. Je to predovšetkým záležitosť skúmania požiadaviek samotného poznávania týchto vied a spôsobu nazerania na svet, čiže je to vec filozofie. Po tejto stránke možno povedať, že filozofia (teda dialektický materializmus) je aj v ontologickej oblasti vedou o myslení. *Usudzuje o niektorých vlastnostiach hmoty na základe usudzovania o samotnom poznávaní.* Vytvára sa tu stav, že *v určitých hraniciach kritériom pravdivosti nášho myslenia sa stáva samotné myslenie.* Je to oblasť, kde jednotlivé tvrdenia už nemožno empiricky ani dokázať, ale ani vyvrátiť.⁹ Týmto postupom sa filozofia odlišuje od pozitívnych vied, ktorých tvrdenia sú empiricky principiálne verifikovateľné. Táto vlastnosť ju robí samostatnou vedou, ktorá pri skúmaní objektívnej reality postupuje relatívne nezávisle od iných vied. A to jej umožňuje v rovine poznávania najvšeobecnejších vlastností reality v mnohých prípadoch predstihovať pozitívne vedy. Pravda, tento proces vytvárania ontologických kategórií nemožno absolutizovať a chápať ako niečo úplne nezávislé od praxe. Pretože naše myslenie a poznávanie je determinované objektívnou realitou a vzniká a vyvíja sa na základe spoločenskej praxe, z toho hľadiska aj vytváranie ontologických princíпов, opierajúce sa o toto myslenie a poznávanie, je v konečnom dôsledku determinované praxou.¹⁰

Z relatívnej samostatnosti ontológie, a teda aj filozofie, vyplýva, že jestvujú také stránky skutočnosti, pri skúmaní ktorých má filozofia dominujúce postavenie. Ako príklad tu môže zároveň slúžiť vytváranie ontologických kategórií, t. j. poznávanie takých vlastností hmoty, ktoré vystupujú ako jej atribúty, čo je mimo možností empirického overenia. Ak sa niekedy odmieta táto relatívne samostatná funkcia filozofie, vyplýva to z nepochopenia jej možností, prípadne z nedorozumenia medzi vedcami a filozofmi. Ako príklad tu možno uviesť spor o probléme konečnosti a nekonečnosti sveta. Niektorí prírodovedci a s nimi aj niektorí filozofi sa domnievajú, že riešenie tohto problému je predovšetkým záležitosťou konkrétnych vied, kým iní filozofi ho považujú predovšetkým za problém filozofický. Podľa nášho názoru tu ide o nedorozumenie. Pozitívne vedy môžu skúmať, v akých konkrétnych formách, štruktúrach atď. sa prejavuje hmota. Ale riešiť, či

⁹ Pozri F. Engels, *Anti-Dühring*, Praha 1949, 300.

¹⁰ Prax ako základ poznávania nemožno však v tomto prípade chápať tak, že sa všeobecná platnosť ontologických kategórií bude dokazovať poukazovaním na to, že platí aj v tom, aj v onom prípade, a teda, že platí všeobecne. Týmto postupom, ktorý v marxistickej literatúre je dosť rozšírený, nič sa v podstate nerieši. Dokazuje sa to, čo sa už vopred predpokladá. Veď ak sme dospeli k poznatku, že určitá ontologická kategória má všeobecnú platnosť, potom dokazovanie tejto platnosti uvádzaním príkladov má v najlepšom prípade význam pedagogický, ale nie význam dôkazu.

táto hmota je nekonečná, alebo konečná, to je už mimo ich možností. V tomto prípade je zbytočné odvolávať sa aj na kozmológiu, ktorá dospela k modelu konečného sveta. Na vytváranie modelov aj konečného sveta majú konkrétne vedy úplné právo a je to dokonca súčasť ich vedeckého postupu. Z toho však ešte nevyplýva, že svet je práve len taký, ako ho postihuje určitý model, a nie aj iný. Stotožniť model sveta, ako ho vyjadruje dnešná kozmológia, so samotným svetom by sme mohli len vtedy, keby sme mohli dokázať, že tento model je jediným možným modelom a že je v tomto smere posledným slovom vied. To by sme však museli predpokladať, že svet je len taký, ako ho na danom stupni poznajú pozitívne vedy. To však už presahuje ich rámec a je vecou filozofie.¹¹

Samotná myšlienka nekonečnosti v dialektickom materializme nevyplýva natoľko z jednotlivých teórií pozitívnych vied o vesmíre ako skôr z požiadavky dialektického myslenia, z toho, že vyjadriť konečnosť môžeme iba jej prekonávaním, teda nekonečnosťou a naopak. A podobne nekonečnosť len cez konečnosť. Pokus vyjadriť každú stránku samostatne vedie k paradoxu. Teda o svete tvrdíme, že je nekonečný nie preto, že by sme pozitívne vedeli, že je taký, ale predovšetkým preto, lebo si to vyžaduje dialektický spôsob myslenia. Ale preto, že sa mení spôsob nazerania na svet, čo je pochopiteľne v konečnom dôsledku determinované aj poznatkami pozitívnych vied, mení sa aj ponímanie nekonečna.

Z názoru, že k najvšeobecnejším ontologickým kategóriám dochádzame na základe určitých požiadaviek samotného poznávania, ešte nevyplýva, že ich chápeme ako ustrnuté poznávacie útvary, ktoré keď už raz vznikli, nepodliehajú nijakej zmene. Ako pojmy pozitívnych vied, tak aj tie najvšeobecnejšie ontologické kategórie podliehajú zmene. Je to spôsobené tým, že rozvojom nášho poznania sa menia požiadavky poznávania, v dôsledku čoho potom podliehajú zmene aj ontologické kategórie. Ale pretože tieto kategórie platia všeobecne (aspoň vždy na určitom stupni poznania), ich zmena sa realizuje tak, že ich platnosť sa zachováva a menia sa predovšetkým jej formy. Napríklad princíp kauzality napriek zmenám vo vedách zostáva v platnosti, ale menia sa jeho formy, a teda aj jeho ponímanie.

Ukazuje sa, že aj tie navšeobecnejšie ontologické kategórie sú rovnako absolútne i relatívne. Ináč povedané, aj navšeobecnejšie kategórie sú jednotou absolútne všeobecných a relatívne všeobecných stránok.¹² Ontológia dialektického materializmu, a teda celý dialektický materializmus budovaný na základe takýchto kategórií nie je nikdy ukončený. Uznáva platnosť základných princípov, ale pretože tieto princípy vzťahuje aj na svoj systém, ukazuje tým, že má aj stránku relatív-

¹¹ Domnievame sa, že podobne postupuje aj G. I. Naan. Na otázku, ktoré odvetvie vedy má riešiť problém nekonečnosti, odpovedá, že je to kozmológia. Filozofiu stavia na vedľajšie miesto a ani to jej bližšie neurčuje. Ak má kozmológia a ostatné pomocné pozitívne vedy skúmať konkrétne prejavy a štruktúry hmoty, čiže ak poznáva nekonečné cez konečné v konkrétnej podobe, možno s G. I. Naanom iba súhlasiť. Ak si však G. I. Naan myslí (čo z jeho článku nie je jasné), že kozmológia môže rozhodnúť, či je svet konečný, alebo nekonečný, potom chce fakticky dokazovať to, čo už predpokladá. Keby autori, ktorí zastávajú podobný názor, boli dôslední, museli by povedať, že problém konečnosti a nekonečnosti je z hľadiska možností pozitívnych vied bezpredmetný. *Filozofické problémy súčasnej fyziky a astronómie*, Bratislava 1962, 397.)

¹² Pozri V. P. Branskij, *Filosofskoje značenieje problemy negladnosti v sovremennoj fizike*, Leningrad 1962, 128.

nej platnosti a pravdivosti, čím kladie požiadavku vývoja a zmeny aj seba samého. Vzhľadom na túto vlastnosť dialektického materializmu jeho ontológia popri požiadavkách rešpektovania tých stránok najvšeobecnejších kategórií, bez ktorých by nebolo možné samotné poznávanie, neabsolutizuje ani jednotlivé stupne poznatkov vied, ani jednotlivé formy platnosti svojich kategórií. Chápe ich ako historické stupne poznania, ktoré vyjadrujú jednotlivé stránky a vlastnosti reality, čo znamená, že jednotlivé vedy v ich konkrétnom skúmaní týchto stránok a vlastností neobmedzuje.

Ako sme už uviedli, pri zmene ontologických kategórií musíme mať na zreteli ich relatívnu samostatnosť. Aj keď podnety pre jej zmenu prichádzajú od jednotlivých pozitívnych vied a celej ľudskej skúsenosti, samotná zmena sa však realizuje cez jej vlastnú analýzu.

Tým, že kategórie nikdy nepostihujú skutočnosť úplne a ich možnosti vyjadrovať skutočnosť sú historicky ohraničené, potom z tejto ohraničenosti vyplýva požiadavka rozširovať kategórie a zavádzať nové. Pretože tento proces sa deje relatívne samostatne, dochádza niekedy k tomu, že vo vytváraní kategórií sa ide ďalej, ako sú bezprostredné požiadavky pozitívnych vied. Napríklad kategória protirečenia sa začala vytvárať v gréckej filozofii nie v dôsledku nejakého veľkého tlaku pozitívnych vied, ale predovšetkým vzhľadom na ohraničenosť samotných kategórií, keď sa pri riešení niektorých problémov dochádzalo k paradoxným záverom.¹³

No zavedenie kategórie protirečenia do filozofie neznamenal len jednoduché pribudnutie ďalšej kategórie, ale malo ďalekosiahly dôsledok. Vzhľadom na požiadavky, ktoré z tejto kategórie vyplývali, museli zmeniť svoju povahu všetky ostatné kategórie v systéme;¹⁴ vyvolali zmenu pohľadu na svet. Tento relatívne samostatný vývoj dialektiky umožnil poukázať na ohraničenosť a jednostrannosť mechanistickej filozofie v mnohých prípadoch ešte predtým, ako to vyplynulo z objavov pozitívnych vied.

Z dialektického ponímania kategórií vyplýva, že aj kategórie dialektického materializmu podliehajú zmene. To znamená, že dnešný dialektický materializmus je stupňom, ku ktorému sa dospelo na základe poznania reality ako aj na základe poznania požiadaviek myslenia pri poznávaní tejto reality. Ináč povedané, pretože aj základné princípy dialektiky nie sú len absolútne všeobecné, ale aj relatívne všeobecné, vyžaduje si dialektika neustálu korekciu a doplňovanie (vzhľadom na všeobecnosť filozofických kategórií prebieha táto zmena relatívne pomalšie ako v pozitívnych vedách). A riešenie tejto problematiky je už úlohou filozofie.

¹³ Ešte ani dnes nie je doriešené, do akej miery je kategória protirečenia nepostrádateľná pre dnešné vedy. Svedčí o tom diskusia, ktorá prebieha na stránkach filozofických časopisov.

¹⁴ Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philosophica, Bratislava 1961. Článok J. Coufala *Základné vlastnosti filozofických kategórií a boj svetonázorov* (str. 38).

Михал С у х и

Автор статьи занимается вопросом о положении онтологии в рамках диалектического материализма. Он показывает, что без онтологии нельзя строить также гносеологии. Наибольшее внимание уделяет возможности создать онтологические категории и, на основании этого, также специфической онтологической проблематике, отличающейся от проблем отдельных позитивных наук, которые вместе с онтологией изучают бытие. Автор пытается показать, что онтология не является суммой готовых познаний специальных наук, а что это взгляды, к которым приходит философия относительно самостоятельно.

Специфика и относительная самостоятельность приемов, на основании которых философия создает онтологические категории, состоит в том, что философия исходит не только из познаний позитивных наук, но также из требований самого мышления и познания. Этот подход позволяет философии создать такие общие принципы, которых нельзя эмпирически ни опровергнуть, ни доказать. Это дело теоретического мышления. В этом смысле и онтология выступает как наука о мышлении, при чем в определенных рамках критерием правдивости становится само мышление.

Этот прием характерен как раз для процесса создания самых общих онтологических категорий.

ON THE POSITION OF ONTOLOGY IN DIALECTICAL MATERIALISM

Michal Suchý

In his study the author deals with the problem of the position of ontology in dialectical materialism. He points out that without ontology it is not even possible to build up gnoseology. His most particular attention is dedicated to the possibility of the creation of ontological categories, and on this basis also of the creation of a specific ontological complex of problems at variance with problems of the different positive sciences which — just the same as ontology — are concerned with investigation into existence. Here the author tries to demonstrate that ontology is not a sum of finished cognitions of specific sciences but that they represent views attained by philosophy in a relatively independent way.

The specificity and relative independence of the procedure on the base of which philosophy creates ontological categories, and thus comprehends the most basic properties of reality lies in the fact that philosophy is not issuing only from cognitions of positive sciences but also from the requirements of an independent way of thinking and cognition. By this procedure philosophy is enabled to create principles of general validity which cannot be refuted in an empirical way, and cannot be confirmed in that way, either. This in an affair of theoretical thinking. In this sense also ontology appears as a science on thinking where, of course, thinking itself becomes, in certain limits, a criterium of its truthfulness. This procedure is characteristic just in the process of the creation of the most general ontological categories.